

Gorazd Kocijančič

Poezija Jude Halevija

Juda Halevi, "sladki pevec Siona", je najpomembnejši predstavnik andaluzijske šole hebrejskega srednjeveškega pesništva in pomeni vrh t. i. španskega "zlatega veka" judovske poezije. V tem neverjetno plodovitem obdobju pobibličnega judaizma so se ob izizzivalni bližnjosti krščanstva in islama sprostile ustvarjalne energije judovskega duha, ki po svoji lepoti in duhovni pomenljivosti daleč presegajo okvir zgolj nacionalno ali konfesionalno zanimive literature.

Korenine hebrejske poezije zlatega veka segajo v najstarejše plasti Biblije, zbirke besedil, v katerih judovstvo (tako kot za njim po svoje krščanstvo in islam) prepoznava univerzalno metanaracijo in metapoezijo življenja, razkritje resnice vsega bivajočega.

V samem Svetem pismu namreč že srečamo mnogo besedil, ki po sebi nad-pesniško resnico bogočloveškega dogajanja, "svete zgodovine" ali "zgodovine odrešenja", ubesedujejo z izjemno pesniško lepoto: od epinikija ob prehodu Rdečega morja (1 Mz 15) in starodavne Deborine pesmi (Sod 5) prek psalmistovih hvalnic in krikov, refleksivne in gnomične poezije Salomonove modrosti in Jezusa Siraha ter ekstatičnih prisposodob prerokov vse do erotičnega lirizma Visoke pesmi.

Po času, ko je bilo dokončano spisje, vključeno v našo "Staro zavezo", se je judovska pesniška ustvarjalnost nekolikanj izčrpala, vendar so kljub temu v obdobju med obema zavezama nastale čudovite hvalnice (*Hodajot*), ki so jih našli v Kumranu in ki zavestno nadaljujejo svetopisemsko (zlasti psalmsko) pesnjenje; tudi v Novi zavezi (ki je nastala v drugi polovici 1. stoletja po Kr.) beremo nekaj himen (npr.

Magnificat, Benedictus), ki so v literarnem smislu nadaljevanje starozavezne judovske poezije.

V naslednjih stoletjih se je judovstvo sinagoge, ločene od Cerkve, na novo nastale, posvetilo kodificiranju svojih nenapisanih izročil. Pesniško izkušanje sveta se je izživel v ustvarjanju poetičnih *targumov* in *midrašev*. Iz tega časa je ohranjenih le nekaj pesmi: v samem Talmudu, nato v fragmentih iz sinagoge v Dura Europosu (Sirija, zgodnje 3. stoletje) in papirusnih drobcih iz Oksirinha (Egipt, 3. ali 4. stoletje); do nas je prišlo tudi nekaj vznemirljivih bogočastnih himen *Hehalot*-mistikov.

Nov polet poezije je opazen šele v zadnjih letih bizantinske oziroma poznorimske oblasti v Palestini, malo preden so jo zavzeli muslimani (636). Od tega časa pa vse do konca 8. stoletja nastanejo številni *pijuti* (hebr. *piyyutim*), liturgične pesmi, v katerih je našla svoj izraz rabinska duhovnost. Pajtani (hebr. *pajtanim*), pesniki pijutov, so bili po navadi kantorji v sinagogah; svoje stvaritve so ob sobotah brali pred shodničnim občestvom.

Zgodovino pijutov lahko v grobem razdelimo na tri obdobja:¹

1. Obdobje predklasičnih pijutov (5.–6. st.), ki doseže svoj vrh v pesništvu Joseja ben Joseja. Ti pijuti so bili zvečine nerimani, napisani v bibličnem jeziku, pogosto dvoumnem, a vendar preprostem. To pesništvo so zaznamovale jasne ritmične strukture.

2. Klasično obdobje, katerega vrh je poezija Eleazarja ben Kalirja (sredina 6.–konec 8. stoletja). Njene značilnosti so enotna rima v vsaki kitici, zapleten jezik, verige aliteracij, obilna raba anadiploze in akrostiha ter pogoste aluzije na midraše. Najbolj priljubljena pesniška oblika je v tem času postala *kedušta*, ki se je končala z ritmizirano prozo "posvetitve".

3. Pozno obdobje (750–1050), ko se središče ustvarjalnosti preseli v Babilonijo (današnji Irak) in severno Afriko. Vodilna pesnika tega obdobja sta teolog in filozof Sa'adja Gaon in Samuel Hešeliši. V tem času poezija postane spet preprostejša, rima manj zahtevna. Odločilno

¹ Pri tej razdelitvi in oznakah posameznih obdobij se opiram na prikaz T. Carnija v: *The Penguin Book of Hebrew Verse*, ed. and trans. by T. Carmi, 1981, str. 15 sl.

je na zgradbo pesništva vplivala dokončna kodifikacija judovske liturgije. Na novo nastale pesmi niso bile več mogoče nadomestilo za uveljavljena bogoslužna branja, ampak le njihov dodatek. Polega tega je dekadenco pijuta spodbudil prehod s palestinskega triletnega ciklusa bibličnih branj na babilonskega enoletnega. Sa'adja, čigar delo *Egron* je bilo prvi hebrejski slovar in obenem prvi slovar rim ter učbenik poetike, je v tem obdobju vpeljal nekatere novosti: začel je pisati verze s posvetno vsebino (v polemične namene) in uvajati nove rime (alteracijo verzov *abab* in obliko *aaab cccb*).

Proti koncu 9. stoletja je doživela razcvet hebrejska poezija v južni Italiji; poleg babilonske šole je nanjo vplivala tudi palestinska. V Nemčiji 10. stoletja je deloval pomembni pesnik Simeon Veliki. Vendar pa sijaj vseh teh pesniških središč zbledi, če jih primerjamo s tedanjo Španijo, v kateri je nastajala "andaluzijska" pesniška šola in začenjala najpomembnejše obdobje hebrejske pobiblične poezije.

Zgodovinsko predpostavko andaluzijske šole sta pomenila razcvet muslimanske kulture v Španiji in njen naklonjeni odnos do Judov. Španija je v zgodnjem srednjem veku postala krščansko vizigotsko kraljestvo, vendar pa so jo že leta 771 osvojili severnoafriški muslimani; pod oblastjo kristjanov je ostal le severni del dežele. Judje so novo državo, ki je bila najprej odvisna od damaščanskega kalifata, nato pa je postala neodvisna pod Abd Er Rahmanom I., ki je ustanovil kordovski emirat leta 756, pozdravili z vsem srcem, saj so bili pod Vizigoti zaničevana manjšina, muslimani pa so jim omogočili gospodarski in kulturni vzpon. Začeli so se ukvarjati s poljedelstvom in trgovino (zlasti radi so preprodajali svilo), nekateri so postali svetovalci na dvorih. Uspešno so asimilirali arabski jezik in kulturo, ne da bi izgubili svojo identiteto. Ustanavljali so šole (*ješivot*) za talmudske študije; najznamenitejša med njimi je bila *ješiva* rabija Izaka el Fasija (imenovanega "Rif") v mestecu Lucena, med Granado in Kordovo. Kordovski emirat je sčasoma postal kalifat (leta 912) s Kordovo kot glavnim mestom, vendar pa je po kratkotrajnem obdobju notranjega miru zaradi notranjih bojov razpadel v množico majhnih kraljestev (najpomembnejša so bila Saragossa, Almeria, Valencia in Sevilla, ki je gospodovala nad večjim delom Andaluzije). Ta so postopno postala plen krščanskih rekonkvistadorjev, ki so od 8. do 13. stoletja spet os-

vajali izgubljeno ozemlje. Tudi kristjani so na ozemljih pod svojo oblastjo uporabljali znanje Judov in jih uporabljali kot diplomatske posrednike, vendar pa je bil njihov položaj v primerjavi z muslimanskimi časi precej slabši.

Za andaluzijsko pesniško "šolo" je značilen jezikovni purizem, ki se je navezoval na Sa'adjevo jezikovno reformo hebrejščine. Smer šoli je dal pesnik Dunaš ben Labrat iz Kordobe. Rojen je bil v Fezu, a je študiral pod Sa'adjo v Bagdadu. Njegove inovacije so sprožile veliko spremembo v judovski poeziji. Labrat je v vseh ozirih posnemal arabsko liriko; v hebrejščino je sprejel celo njene kvantitativne metrične obrazce. Nova smer je kmalu prodrla tudi v sinagoge; Judje so na nov način začeli pesniti pijute.

Ob začetku 11. stoletja se je uveljavil prvi veliki pesnik "zlate dobe", Samuel Hanagid ("Vojvoda"), poveljnik muslimanske vojske v Granadi. Drugi pomembni poet tega časa je Salomon ibn Gabirol, mistik in filozof, ki ga je Zahod poznal pod imenom Avicbron, tretji pa Mojzes ibn Ezra, vrhunski mojster pesniške obrti in teoretik poezije, pri katerem je biblični purizem dosegel vrhunec. Andaluzijska šola je razvila mojstrstvo v vključevanju bibličnega navedka (sintagme ali včasih celega stavka) v poezijo. Bila je neverjetno vplivna; njen slog so začeli posnemati judovski pesniki v Babiloniji, Egiptu, Severni Afriki, Palestini, Provansi in Italiji, Grčiji, Turčiji in Jemnu.

Vrh andaluzijske šole, najvišji domet hebrejskega spajanja trajajoče izkušnje odrešenjske zgodovine in čiste poetičnosti pa je delo filozofa in pesnika, predstavljenega v pričujočem izboru, *Abu el Hasana Juda (Jehuda) ben Samuela*, imenovanega *Halevi*.

Po mnenju številnih poznavalcev Halevi velja za največjega pesnika celotnega pobibličnega obdobja judovskega slovstva. Že v svojem času je veljal za "neposnemljivega". Harizi (1170–1235), veliki poznavalec hebrejske književnosti, je nekje zapisal, da je "Halevi vdrl v zakladnico pesmi in za seboj zaloputnil vrata". Rokopisno so se Halevijeve pesnitve razširile zgodaj; že med njegovim življenjem so bile znane zunaj Španije. Po izgonu Judov iz Španije pa so – razen spevov, ki so se ohranili v liturgiji – celo med Judi samimi kmalu utonile v

pozabo, vse dokler jih leta 1840 in 1864 ni izdal S. D. Luzzato,¹ ki je pesnika tudi na novo ovrednotil: "Halevijev čisti duh je v sebi združeval kakovosti, ki niso bile nikdar združene pri kakem pesniku izgnanstva, razen pri njem, blagoslovljen naj bo njegov spomin ...."² S tem se je začela renesansa Halevijeve umetnosti: na Zahodu sta bila na primer njegova velika občudovalca Herder (v znani razpravi o duhu hebrejske poezije) in Heine, ki je v trpki religioznosti Halevija, v "svetih plamenih", ki so se "izlivali" v njegove pesmi,³ iskal pomoči za svojo judovsko in umetniško istovetnost.

Halevijev pesniški opus je zelo obsežen in raznovrsten: osemsto ohranjenih pesmi v raznoterih oblikah svetne in religijske lirike obravnava vse običajne teme španske hebrejske poezije.

Približno osemdeset ljubezenskih pesmi opeva ali nagovarja ljubljeno ali pa upesnjuje ljubezen kot epitalamij, ki se obrača na zaljubljeni par. Teme teh pesmi so podobne kot v arabski in arabsko-andaluzijski ljubezenski poeziji: lepota ljubljene, hrepenenje zaljubljenca, bolečina ločenosti, trpka igra naklonjenosti in odtegovanja. Podobno kot v arab-ski liriki tudi pri Jehudovih ljubezenskih pesmih, spletenih "iz rose in ognja" (Harizi), ne moremo reči, ali gre za opis mistične ljubezni do Boga ali erotične ljubezni do dekleta. Misterij Visoke pesmi ostaja nedotaknjen. Značilen primer te dvopomenskosti je pesem *Dom ljubezni*, ki je dokazljivo priredba arabske ljubezenske pesmi iz 8. stoletja in pri kateri v izvorniku vse do zadnje vrstice (meta)fizično obzorje erosa ostaja nezamejeno. V primerjavi z glavnim tokom arabske poezije pa so Halevijeve pesmi osvbojene grobe čutnosti in s tem tudi možnosti preveč neposrednega mističnega prenosa.

¹ Prim. S. Spiegel: *On Medieval Hebrew Poetry*, v: L. Finkelstein (izd.): *The Jews, Their Religion and Culture*, New York 1973, str. 112.

² Nav. po Yehuda Halevi: *Le "Diwan"*, édition bilingue, Montpellier 1988, str. 336.

³ Der in heiligen Sirventen

Madrigalen und Terzinen
Kanzonetten und Ghaselen
Ausgegossen alle Flammen.

Značilni judovski patos distance varuje tako človeški kot božanski eros; želja, ki vpisuje v zgodovino odsotnost ljubljenega, se ne zgublja v manjkavosti, ampak daje nadzgodovinsko istovetnost želečemu.

Največ posvetnih Halevijevih pesmi sodi v skupino pesmi hvalnic in žalostink. Nekatero evlogije so bolj vaje v pesniški veščini kot prava poezija, druge pa so doživeta, iskrena, občutena posvetila prijateljem: poleg nekaterih pesmi anonimnim naslovljencem je ohranjenih sto osemdeset pesmi, posvečenih znamenitim judovskim mislecem, pesnikom in učenjakom tistega časa. Večinoma gre za daljše pesmi. Približno petinštirideset žalostink nas vodi v svet poglobljene refleksije o smrti, bolečini iztrganosti in nepredvidljivosti usode. Te lamentacije so oblikovane v kitice in so po zgradbi podobne ljudski poeziji.

Halevijeve posvetne pesmi izražajo vso pestro barvitost življenja kulturno razcvetele Španije in so vendar globoko duhovne, saj je v neizrekljivi pomenljivosti njihovega sporočila vidna pristna izkušnja skritega Izraelovega Boga. Vendar nedvomno velja, da moramo pesnikovo najznačilnejše delo iskati v njegovih religioznih pesnitvah. Juda ben Samuel velja za najbolj *judovskega* od vseh srednjeveških judovskih mislecev in pesnikov: njegov filozofski dialog *Kuzari* (napisan v arabščini pod naslovom *Kitab al-Khazari*, vendar že kmalu preveden v hebrejščino), ki vse do danes navdihuje hebrejske mislece, judovsko misel poetično predstavlja v okviru pripovedi o bogoiskateljskem kralju Hazarov, ki je sklical predstavnike islama, krščanstva in judovstva, da bi iz njihove razprave razbral, katera vera je prava – ter se je naposled spreobrnil v judovstvo in "prišel pod krila Šekine (Božje Navzočnosti)".¹ Halevijeva filozofija² poudarja vrednost neposredne verske izkušnje "izvoljenega ljudstva" ter njene nadrejenosti diskurzivnemu izpeljevanju: preroštva, ki je vezano na Izrael, na Deželo, na Ljudstvo, na sveti Jezik – ne na Boga filozofov, temveč na Boga Abrahama, Izaka in Jakoba, Boga, ki ga spoznamo z vero v njegovo razodetje in s

¹ Ta pripoved je predloga znanega romana sodobnega srbskega pisatelja Milorada Pavića *Hazarški riječnik*.

² O njej podrobneje prim. v G. Vajda: *Uvod v judovsko srednjeveško misel*, prev. V. Snoj, Celje (Mohorjeva Družba) 1997 [v tisku]

poslušnostjo preroškemu oznanilu, z življenjem po božjih zapovedih: "Obstaja sicer Bog filozofov, a je še kako drugačen od Boga religije. Ta Bog počiva v večni spokojnosti, ne da bi se menil za človeka, ki se dviga k Njemu prek posredniških stopenj emanatistične hierarhije sfer in umnosti, v vzponu, udejanjajočem se s silogizmi, z umstveno ljubeznijo, ki popusti, ko naleti na tegobno oviro. Bog religije pa se nagiba k človeku, ga priteza k sebi; verujoči teži k Njemu v koprnenju, z notrišnjo izkušnjo, uvidom; njegova izkušnja kliče po tem, da se pogrezne v Božjo ljubezen, da umre Zanj, če je treba ... Ko se filozofija približuje Bogu, skuša samo pogasiti svojo željo po spoznanju. Čeprav je Prvi vzrok bržkone najpomembnejši predmet spoznanja, se ne razlikuje bistveno od vseh drugih takšnih predmetov. Religija pa na ravni notranjega življenja presega spoznanje, ker izhaja iz posebne zmožnosti, ki – kolikor je višja od razumevanja – rabi za posrednico med Bogom in človekom ter je fizični organ razodetja. Ta religiozna zmožnost (Juda Halevi ji pravi 'božanska stvar'), ki se prenaša z dedovanjem, pripada edinole izraelskemu ljudstvu."¹ In če je Kuzari knjiga takšne pesniške filozofije, velja tudi nasprotno – Jehudove pesnitve so eden najznačilnejših in pristnih izrazov mističnih in religioznih hrepenenj, prepričanij in izkustev španskega judovstva: vse njegovo delo je "iskanje Studenca žive vode", kakor sam nekje priznava. "Halevi je bil omamljen ali 'poljubljen' od Boga, če uporabimo Heinejev izraz."²

Med Halevijevo religiozno liriko je pomembna skupina pijutov (ohranjenih je kakih tristo); včasih jih naslavljajo *Širej ha-galut* (Pesmi izgnanstva). Odlikujejo jih bogat jezik, prekipevajoča metaforika, neposnemljiva zvočnost, v kateri je slišno pretakanje španskohebrejske, arabizirajoče lirike v slovesnost bibličnega verza. Teme premišljeno odsevajo bogastvo bibličnih tem, vse kontraste, ki izvirajo iz paradoksa biti-v-veri: greh in odrešenje, življenje in smrt, hrepenenje in zakrknjenost, stiska in radost izvoljenega ljudstva, njegova osamljenost, obup in tolažba v izkušnji Božjega so-čutja s to stisko; izpovedi zves-

¹ Ibid.

² Salman, nav. d., str. XIV.

tobe Skritemu, opisi ljubezni z Nedostopnim, ki se zatekajo k metaforiki Visoke pesmi.

Najslavnejši del Halevijevega opusa, ki je vzpostavil novo zvrst hebrejskega pesništva, pa so njegove *Sionske pesmi* (*Širej Sion*), kakšnih petintrideset po številu: pesmi hrepenenja po Deželi, v katerih se mešajo sanjarjenje in resničnost, preteklost, sedanost in eshatološka prihodnost. Gre za poezijo kristalno čistega glasu, ki se z andaluzijske dežele dviga proti Sionu in to razdaljo pesniško preoblikuje v večni simbol hrepenenja – ne hrepenenja po sinjem cvetu, temveč po zgodovinski dovršitvi eshatoloških porodnih bolečin; poezijo, ki razkriva "judovski pojem odrešenja, v katerem ni ničesar sinje modrega, ali pa je v njem morda le azur lepega poletnega dne, ki se je že nagnil nad zeleno zemljo".¹ Pesniško se Halevi do kraja razgali prav v romanju na Sion, na božji poti v Deželo.

Več Halevijevih pesmi je postalo del liturgične dediščine judovskega ljudstva: vključevali so jih v zbirke *pijjutim*, *selihot* (spokornih pesmi) in kinot (žalostink): pesem *Sion ha-lo tiškali* (Sion, mar ne boš vprašal) je bila vključena v zbirko žalostink, ki se berejo na Deveti Av (po aškenazijskem obredniku), ko se Judje spominjajo svojih nacionalnih nesreč, zato so mnogi judovski rodovi stisko svojega ljudstva dojemali prav v imaginariju te pesmi.

Ob zakoreninjenosti Halevijeve hebrejske poezije v bibličnem videju resnice Boga, sveta in človeka, v svetopisemskem samorazumevanju judovstva, se nam gotovo zastavlja vprašanje o odnosu pesništva in svete zgodovine.

Je poezija kot poezija mogoča le v območju izrekanja "čistega" Dogajanja, trepetanja med Vsem in Ničem, ne pa v območju zamejevanja ("sveto" v hebrejščini označuje ločenost, oddeljenost) vsega v *neko* dogajanje, ali bolje rečeno, povzdigovanja *posamezne razlage nekega dogajanja* v univerzalno resnico človeškega? In če na to vprašanje odgovorimo zanikovalno: kako je mogoče, da zavezanost odrešenjskemu, prevladovanje biblične metaforike in navezave na judovsko samorazumevanje (združeno z zadolženostjo pri pestrih rit-

¹ F. Rosenzweig, na. d., str. 224.

mičnih strukturah sočasne arabske lirike) v Halevijeви poeziji ne hromi njene izvirnosti in pesniške inventivnosti?¹ Je pesniku sploh mogoče biti pesnik, če "Juda ne pozabi Juda", kakor je nekje zapisal?

Odgovor je verjetno lahko le priznanje, da je vsaka pisava tveganje zgodovine. Je zapustitev čisto poetskega, kolikor je to razprtje za polnost misterija biti in nič. Čista metafora je prosojnost Poboženega, tenčica bivajočega-v-teozi, preustvarjena utopljenost bivajočega v Izvoru, v (še?) ne-navzočem Eshatonu. Čistost poezije je molk poboženega, neslišni utrip Pričakovanega. Vstop v mreže pisave je vedno razpolovitev skrivnosti, zapis nadbivajočega v bivanje, izkušene presežnosti v ne-izkušeni tega tukaj. Zapisana pesem je vselej drugo Pesniškega. Njena smiselnost se zliva s smislom osmišljene polovice bivajočega, z Vsem v nečem delnem. Možnost paradoksa čiste in obnem religiozno vezane poezije se zatorej ujema z možnostjo zapisa poezije kot take. Korenita ločenost (bivajoče/Drugo, zgodovina/Eshaton), ki omogoča govor o pre-nosu, je v polnosti metafore použita v istovetnost prosojnega priličenja. Judovsko pesnjenje v svoji absolutni določenosti z vnaprejšnjim Zapisom, v svoji "ne-izvirnosti", pomeni le modus splošno pesniške vezanosti na Zapis, umeščeno končne metafore med absolutnost izkušene in zgodovino. Pristnost tega pesništva se zato lahko kot pristnost slehernega pesništva izmerja le v temeljni večpomenskosti resničnosti, ki sebe besedi ne izroča kot univerzalna enoznačnost. Pesništvo se ne verificira s svojo pesniško prosojnostjo. Kot preskus vsega človeškega tudi preskus pesništva ostaja odgoden v Eshaton – ta pa prav s svojo odsotnostjo omogoča metaforo kot tako. Akademsko tolmačenje poezije – parazit nepetskega elementa v poeziji – zato ne more zamejiti kanona nepesniškosti religiozne poezije, razen če postane apologija nekega Pojmovanja resničnosti, ki odpravlja polisemično resničnost – samo možnost čisto pesniškega.

¹ "Ne moremo dovolj poudariti moči aluzije, nenadnega zableščanja svetopisemskega izraza v hebrejski poeziji španskega obdobja, moči nove luči, ki se izlije na pomen dobro znane fraze, moči globokega uvida in razumevanja, ki ga pesnik prispeva k bibličnemu besedilu", kakor je zapisal David Goldstein v spremni besedi k antologiji *Hebrew Poems from Spain*, New York 1966, str. 5.

Pričujoči prevod sem pripravil na osnovi hebrejskega izvirnika, ki ga je kritično izdal Heinrich Brody, pri tem sta mi bila v pomoč angleški prevod Nine Salaman (Selected poems of Jehuda Halevi, Philadelphia 1924, ponatis 1974) in francoski prevod Yaacova Arrocheja in Josepha G. Vallensija (Yehuda Halevi: Le "Diwan", édition bilingue, Montpellier 1988). V metričnem oziru je prevod v ritmizirano prozo nedvomno veliko osiromašenje strogega ritma hebrejskega izvirnika, ki ga povrh vsega krasijo številne asonance in aliteracije, vendar pa sem v skladu z večino sodobnih prevodov Halevija težil predvsem k čim zvestejši ohranitvi strukture hebrejskega izraza in s tem posredovanja pomena: takšna zvestoba v prevajanju semitske poezije žal ni združljiva z metrično strogostjo, to *per negationem* dokazuje celo Rosenzweigov občudovanja vredni poskus prevesti Halevija pomensko zvesto v ohranjenih metričnih strukturah.